

Міністерство освіти і науки України
Управління культури і туризму Рівненської обласної державної адміністрації
Рівненська обласна наукова універсальна бібліотека
Рівненський державний гуманітарний університет
Кафедра культурології

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

**Альманах наукового товариства «Афіна»
кафедри культурології РДГУ**

Випуск 9

Засновано у 2003 році

**Виданець
Возень**

Рівне - 2010

Резюме

Стаття присвячена бібліотекам римо-католицьких монастирів Волині XVI-XVIII ст. і висвітлює шляхи надходження їхніх стародруків до фондів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, сучасну локалізацію в її фонді. Подається кількісна характеристика виявлених книжок за бібліотеками, чернечими орденами, характеризується роль бібліотек у діяльності монастирів.

Ключові слова: бібліотеки римо-католицьких монастирів, чернечих орденів, книга.

Summary

The article is devoted the libraries of catholic monasteries of Volini XVI-XVIII an item and lights up the ways of receipt of their стародруків to the funds of the National library of Ukraine the name of V.I.Vernadskogo, modern localization in its fund. Quantitative description of found out books is given after libraries, monastic orders, the role of libraries is characterized in activity of monasteries.

Key words: libraries of catholic monasteries, monastic orders, book.

УДК 930.25 (477.81)

Близняк М.

співробітник Національного ун-ту
«Острозька академія» (м. Острог)

Метрична книга острозького новоміського Свято-Воскресенського храму як джерело з історії Острога XVIII століття

Історія Острога, як і всієї Волині періоду XVIII століття, до сьогодні є недостатньо дослідженими. Тож одним із важливих джерел того часу залишаються метричні книги православних храмів, в яких відображена церковна, соціально-економічна, демографічна та ін. історія того чи іншого краю. До таких джерел із минулого старовинного волинського міста Острога належить метрична книга новоміської острозької Свято-Воскресенської церкви XVIII ст. Зберігається вона в Інституті Рукописів бібліотеки ім. В.Вернадського НАН України [4]. У статті зроблено спробу аналізу книги з погляду її інформативності.

Це унікальне джерело охоплює хронологічний відтинок – 1735-1788 рр. У метричній книзі відображено лише справи православних, що мали відношення до святині. На нашу думку, введення її до наукового обігу сприятиме поповненню джерельної бази з історії древнього Острога.

Історія Свято-Воскресенської церкви, попри її багатолітнє функціонування в місті Острозі, до сьогодні залишається недостатньо дослідженою. Власне, першим дослідником святині став Станіслав Кардашевич (1826-1887 рр.) – суддя острозького повітового суду. У його польськомовній монографії «Давня історія міста Острога. Матеріали до історії Волині» (1913 р.) знаходимо окремі відомості про Свято-Воскресенський храм. Дослідник ще мав можливість в XIX ст. попрацювати з існуючими в тому часі документами, які не дійшли до нас.

Історія церкви представлена також на сторінках фундаментальної праці М.Теодоровича [7]. Приділено незначну увагу їй і в праці А.Новоселецького [5]. Минуле храму, проблеми його заснування і подальшої історії подано й в енциклопедичному джерелі за авторством Т.Вихованця [3; 395]. Окремі відомості з історії храму містяться в газетній статті В.Білецької, присвяченій 100-літньому ювілею від дня побудови сучасної святині [2]. Використано також опубліковані В.Атаманенком документи [6]. Фрагментарні відомості про неї вдалось віднайти автору і в Центральному державному історичному архіві м. Києва (далі – ЦДАК) у фонді 442 – Київський, Волинський та Подільський генерал-губернатор [8].

Храм Св. Воскресіння Христа (така його назва вказана у метриці) побудований на Новому місті (південна частина), ймовірно, наприкінці XVI ст. У праці М.Теодоровича зазначено: «Церковь во имя Светлаго Воскресения Христова упоминается в XVI веке в документах Луцкаго бывшего Братского монастыря. Деревянная. Ныне (кінець XIX ст. – М.Б.) существует в предместьи Новое место» [7; 655]. У 1591 р. згадується священник цієї церкви Григорій [3; 397]. У ревізії володінь князя Олександра Острозького 1620 року на Застав'ї

(назва Нового міста в документах) згадується церква «Воскресіння» та «піп воскресенський» [6; 198-199]. Під час подій «острозької трагедії» 1636 р. «ішли священники всі со крести от замкової церкви до храму воскресенія Христова на новое місто» [1; 138-139].

Анна-Алоїза Ходкевич, під керівництвом якої здійснювалась розправа над православними, учасниками повстання, серед інших зачинила і Воскресенську церкву. Після цих трагічних подій церква занепадає. Острозький краєзнавець А.Д.Новоселецький у нарисі «Острог на Волині» про цю історичну пам'ятку відзначив так: «церква Воскресенська на Новому Містечку. Час її побудови невідомий. Однак вона вже існувала до 1657 р., бо саме в цьому році Олександр Конєцпольський затвердив надані їй давні привілеї на землю» [5; 114]. За свідченням вже згадуваного М.Теодоровича копія цього документу існувала ще в другій половині ХІХ ст. На наш погляд, вона могла зберігатись в тому часі при церкві.

Привілеї на володіння церковною землею надавались церкві і іншими володарями міста – 3 лютого 1713 р. Станіславом Яблоновським, 8 січня 1760 р. – Яном-Каєтаном Яблоновським. 30 липня 1768 р. Антоній Яблоновський підтвердив фундацію Йозефа Опученько, який надав на Новоміську церкву свій хутір в Самочині, а також прибутки зі свого торговельного закладу у розмірі 200 злотих [2; 1]. Власники частини Острога князі Яблоновські затверджували настоятелів церкви. 9 липня 1713 р. князь Станіслав затвердив на цю посаду Петра Васильківського. На початку ХІХ ст. настоятелем храму став Антоній Рафальський – перший вікарний острозький єпископ із титулом «варшавський», в минулому намісник Почаївської лаври. Згодом він посів високе місце в ієрархії Православної церкви, обійнявши посаду митрополита Новгородського і Петербурзького. Імена наступних священників, на жаль, ще невідомі [2; 1]. З 1879 р. настоятелем церкви служив 10 років Стефан Денбновецький [7].

У звіті за 50-ті рр. ХІХ століття Волинському генерал-губернатору про стан православних церков у містах Волинської губернії теж знаходимо відомості про функціонування цієї церкви: «того же города Острога самостоятельная Воскресенская церковь составляет из мещан нового места, коих числится 430 ... Построена в 1672 году, зданием деревянная с такою же колокольнею» [8; арк. 59]. Проте, слід уважніше поставитись до твердження автора цього звіту. Швидше за все йдеться про відбудову на старому місці церкви, але в жодному разі не про заснування. Є відомості про те, що відбудова церкви з дерева була здійснена на кошти жителів Нового міста. Вона розташована на 50-70 м на захід від нинішнього храму, на березі річки Вілії [2; 1].

Відомо також і про окремі суперечки за сіножаті цієї церкви, що відбувались на початку ХІХ ст. Новий власник об'єданого в єдине ціле Острога князь Кароль Яблоновський силоміць відібрав сіножаті на Новому місті, що належали церкві.

Отже, в джерелах та літературі не знаходимо відомостей про конкретну дату заснування церкви (відсутня вона і в метричній книзі). Найімовірніше, слід вважати найраніший час побудови – кінець ХVІ ст. Очевидно, на час побудови церква була дерев'яною і після багаточисленних пожеж доводилося проводити її відбудову. Наприкінці ХІХ ст. двохсотлітній храм на березі р. Вілії почав осідати. Це було спричинено, зокрема, частими розливами річки, тому стару церкву з дерева розібрали. Сучасний Свято-Воскресенський храм із каменю почали будувати 1903 р. на підвищеному місці, а вже з 1910 р. у ньому здійснювали богослужіння. В 2009-2010 р. в храмі здійснено капітальний ремонт силами православної громади міста та за фінансової підтримки благодійників. У цьому році він відсвяткував свій 100-літній ювілей [2].

Метрична книга Свято-Воскресенського храму містить 119 аркушів оригіналу, структурно розподілена на чотири частини. Перша її частина містить невелику передмову, де обґрунтовано потребу у створенні цієї книги – кожен парафіяльний священник зобов'язаний «в своей церкви четыре книги имети к написанию: в первой крещаемых; во второй же венчаемых в преобщение брака; в третьей же живих и сущих в его парохии; в четвертой же умирающих; в всех сих да имать си церкви образов» [4; арк. 1].

Перша частина книги подає список усіх тих, хто був хрещений в церкві Св. Воскресіння (це аркуш 1-31 зі зворотами). При ритуалі хрещення, як зазначено в передмові, священник велику увагу звертав на те, чи батьки дитини були законно вінчані. В іншому разі він робив певні записи у книзі. Метрика розпочата 14 березня 1735 р. записом про хрещення Венедикта – сина ієрея Івана Кононського, який і проводив богослужіння у цьому храмі певний час і завершується книга квітнем 1761 року. Всього за означений вище час (близько 26 років) охрещено, за нашими підрахунками, 492 особи. Цікаво, що обряд хрещення новонародженого Венедикта проводив не священник цієї церкви Іван Кононський (а разом із тим і його батько), а ієрей Василій Голенковський (на подальших сторінках метрики його прізвище ще зустрічається). Названо також вже другу дружину о. І. Кононського – Катерину. У кожному записі про хрещення, що був досить коротким, але носив важливе інформаційне навантаження, фіксувались відомості за такою схемою: рік, місяць і день здійснення обряду над новонародженим (ою) (чи вже літньою людиною, оскільки проводились і такі хрещення); ім'я та прізвище священника, який здійснював цей обряд, його сан; відомості про батьків (імена, законно вінчані чи ні) та хрещених батьків (їх віросповідання); якщо хрещені батьки були прихожанами храму, то це теж зазначалось. Під час запису відомостей про батьків часто замість прізвища вказано професійну зайнятість як от: гончар, пасічник, мельник, маляр, мечник, лучник, коваль, тесля, кушнір, бондар, кучер, куховарка замку. Отже, книга дає певні уявлення про зайнятість православного населення Нового міста, яка була досить різноманітною. Цікаво відзначити й інші моменти, що впливають із записів. Ієрей Іван Кононський проводив хрещення, згідно записів книги з дня народження свого сина Венедикта (з 14 березня 1735 р. по липень 1759 р.). Після того, записи про проведення церковних обрядів саме ним відсутні. З'являються інші священники з найближчих храмів для проведення богослужінь: ієрей святопречистенський Павло Суружкевич, ієрей Яків Котович, ієрей Федір Котович (який вже пізніше згадується як адміністратор острозької церкви Св. Воскресіння). Вже в січні 1760 р. зазначено ім'я ієрея Венедикта Кононського, який був сином Івана Кононського і в віці майже 25 років отримав сан ієрея. Відтак можна стверджувати про спадковість цієї професії. Подібно до того, як вже згадувалося вище імена священників Якова і Федора Котовичів. Проте в цьому випадку нам точно невідомо, в яких родинних зв'язках перебували останні двоє.

Друга частина книги – Метрика (чи опис) проведених вінчань «Вторая Метрика сиречь оупись бракъ приємлющихъ малженства» (з 1 березня 1739 р. – по 1759 р.; розпочата з аркуша 32 і завершена аркушем 43). Обряд вінчання проводив ієрей Іван Кононський. Час від часу, при відсутності ієрея, вінчання проводив регент. Запис про вінчання мав такий зміст: «Року 1741 [в кириличній графіці] дня 18 [в кириличній графіці] януарія. Азь ієрей Іванъ Кононскій по трехъ заповедехъ венчахъ младенца Петра Гавриловича Гончара со дщерею Агафією Киселевною со Слободки Грицка Гончара съ родителей биша Стефан Торчицкий, Андрей Хамратюк, Николай Чупринка и прочия» [4; арк. 33 зв.]. Слід згадати і те, що під час запису даних про вінчаних, зазначалась їх соціальна приналежність: селянин, міщанин та іноді згадано частину міста чи населений пункт, де проживали наречені (наприклад, вулиця Татарська, передмістя Нове місто; Дорогоща, Слобідка – села, що належали до приходу Свято-Воскресенського храму; Мощаниця та м. Луцьк). Отже, можливе встановлення географії шлюбів, що проводились у церкві з книги записів про вінчання. Також, що цікаво, певним чином доповнюються відомості про соціальну стратифікацію православних Нового міста.

Наступна складова частина книги має назву «Сіє начертание книг метрики усопших людей». Розпочата вона 1746 р. і завершується 1759 р. Об'єм її невеликий – 7 аркушів, записи в яких досить хаотичні. За їх допомогою вдалось встановити демографічні процеси, що відбувались на Новому місті серед прихожан цього храму. Після певних підрахунків було встановлено, що народжуваність перевищувала смертність більше ніж у два рази (за 1757, 1758, 1759 рр. – 81 особа народилась, а 35 померли). Однак, на нашу думку, про більш загальну демографічну картину на такому прикладі, який обіймає лише три роки говорити

для XVIII ст. не доводиться. Такі висновки носять більш ілюстративний характер. Знаходимо також й інші відомості: про матір ієрея острозького новоміського храму Івана Ковальського – Катерину Шахневичовну, запис про смерть якої датований 1759 р. [4; арк. 94]. З цієї ж книги довідуємося ім'я одного з деканів острозьких церков – його названо з такою посадою під 1768 р. – вже згадуваний вище Василь Голенковський.

Інша складова метрики – книга доходів у вигляді таблиць, що ведені польською мовою спочатку без датування. Саме у цій книзі зустрічаємо опис церковного майна, серед якого згадуються срібні та позолочені келихи, ліхтарі, дзвони тощо. Окремо виділено детальний опис образів – Матері Божої, Св. Миколи, Ісуса Христа та ін. Важливо згадати і про церковні книги: євангелія друку київського, апостол, Псалтир, Тріодь Пісна і Тріодь Цвітіння, Октоїх, акафісти друку львівського. Реєстр церковного майна проведений та зафіксований у книзі п. Туркевичем, який вказав на необхідність його для звітності перед деканом. Джерелом основних грошових прибутків церкви були пожертвування мирян, плата за проведення обряду хрещення, вінчання, поховання, пожертвування шпиталю. Дана книга включає і реєстр витрат. В основному вони були спрямовані на ремонт книг, підсвічників, дзвонів, самого храму; також виплата грошей дякові, паламарю, регенту. Окремий пункт витрат становила закупівля для церковних потреб вина, ладану та ін. Наступна частина книги витрат-доходів є продовженням попередніх записів і має назву «Rejestr Praznikowy».

Необхідно також підкреслити мовно-стилістичні особливості написання книги. Окремі її частини написані українським скорописом XVIII ст., в яких простежується вплив польської та російської мов. Наприклад, такі назви місяців як жовтень – «октобрій», січень «януарій» і т.п. Час від часу трапляються записи латиною «Anno dni (скорочення – domini) 1755». У цьому році, як видно із запису в книзі, було здійснено ревізію візитатором Іваном Летавським [4; арк.21]. Очевидно такі ревізії книг час від часу могли відбуватись у церкві.

Отже, введення до наукового обігу невідомої раніше метричної книги розширює джерельну базу з історії Острога періоду XVIII ст. Дане джерело подає відомості з соціально-економічного становища храму, демографічної ситуації середини XVIII ст., проливає світло на розмаїття професійної зайнятості мешканців міста, їх соціального статусу.

Джерельні приписи

1. Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець / О.Бевзо. – К., 1971.
2. Білецька В. Свято-Воскресенський храм відсвяткував сторічний ювілей / В.Білецька // Замкова гора (Острог). – 2010. – 17 липня. – №28 (626). – С.1-2.
3. Вихованець Т. Церква Воскресенська / Т.Вихованець // Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедичне видання. – Острог, 2008.
4. Інститут Рукописів бібліотеки ім. В.Вернадського НАН України. Колекція Лебедева. – № 570.
5. Новоселецький А.Д. Острог на Волині. Науково-популярний нарис із найдавніших часів до початку XX ст. / А.Д.Новоселецький. – Острог, 1999.
6. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ; Острог; Нью-Йорк, 2004.
7. Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Н.И.Теодорович. – Почаев, 1889. – Т.2. – С.655.
8. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.290. – Од.зб.139Б.

Резюме

Розглядається Метрична книга міського Свято-Воскресенського храму міста Острога як важливе джерело вивчення місцевої історії.

Ключові слова: метрична книга, храм, місцева історія.

Summary

Rozgyadaet'sya the Metrical book city Holiday-Voskresenskogo of temple of city Fish-fork as a source of study of local history is important.

Key words: metrical book, temple, local history.